

15. Volné zdroje, volné statky a veřejné statky

15.1 Volné zdroje

Volný zdroj je takový zdroj, který je využíván bezplatně. Příkladem je bezplatné parkování na obecním pozemku, bezplatné táboření na břehu obecního rybníka nebo obecní pastvina, na které mohou pastevcí bezplatně pást svá stáda.

Volnými zdroji *mohou být* takové zdroje, které **nevyžadují žádné náklady na udržování**. Ale i když užívání některých zdrojů, jako je například parkování na náměstí nevyvolává náklady, nemusí se ještě tyto zdroje nutně stát volnými zdroji. **Pokud jsou vzácné**, to znamená, že jejich rozsah je menší, než jaké je zájem jejich užívání, pak si **zájemci o ně mezi sebou konkurují, a budou proto ochotni za ně platit**. (Jsou nebo byly i takové zdroje, které nejsou vzácné. Například půda v západních státech USA v 18. století.)

Je-li takový vzácný zdroj v soukromém vlastnictví, jeho vlastník si tuto vzácnost dobře uvědomí, a dokonce, i když nemá žádné náklady, bude za jeho využívání požadovat nějakou cenu – neponechá jej volně (bezplatně) k užívání. Skutečně – viděli jste už někdy bezplatné parkování nebo bezplatné táboření na *soukromém* pozemku? Nebo bezplatný přístup pastevců na *soukromou* pastvinu? **Soukromý vlastník vždy „vtělí“ vzácnost zdroje do jeho ceny. Soukromý zdroj (je-li vzácný) nikdy není volným zdrojem.**

Něco jiného je, když je takový zdroj ve státním nebo obecním vlastnictví. Použijme k ilustraci problému následující příklad.

Soukromý pozemek a obecní pozemek

V obci jsou dva pozemky vhodné pro parkování aut. Parkování neznámá pro vlastníka žádné náklady. Budou vlastníci pozemků požadovat od řidičů poplatek za parkování?

Ačkoli vlastníci soukromého pozemku nemá žádné náklady, bude požadovat poplatek, protože zná vzácnost svého pozemku – řidičů je tolik, že jsou ochotni za parkování platit.

Obec se ale může zachovat jinak. Jelikož užívání pozemku k parkování neznámá pro obecní pokladnu žádné náklady, je zpoplatnění parkování pro obecní radu překérním rozhodnutím. Jak má takový poplatek zdůvodnit občanům obce – svým voličům? Kdyby užívání pozemku vyvolávalo nějaké náklady, bylo by to snadné. Obec mnohem snadněji zdůvodní zpoplatnění obecní kanalizace nebo obecního odvozu odpadků, protože je evidentní, že tím má spojeny náklady. Ale použít ke zdůvodnění poplatku pouhou vzácnost pozemku – to je „politicky neschůdné“. Obecní rada byla zvolena proto, aby hájila zájmy občanů obce, a ne proto, aby z nich mačkala poplatky za užívání vzácného zdroje. Je proto možné, že se obec nakonec rozhodne ponechat parkování na obecním pozemku bez poplatku.

Napadne nás – není to nakonec v pořádku, že jsou takové zdroje volnými zdroji? Když jejich užívání nevyvolává náklady, proč by se za ně mělo platit? Jen proto, aby jejich vlastníci těžili z jejich vzácnosti? Ale **je-li zdroj volný, vede to obvykle k jeho nedostatku**. Ilustrujme si problém na příkladu.

Bezplatné parkování

V centru jednoho velkého města je náměstí, na kterém řidiči parkují bezplatně. Městské zastupitelstvo nestanovilo žádné parkovné, protože je názoru, že parkující automobily nezpůsobují žádné škody a nevyvolávají žádné dodatečné náklady na opravy náměstí.

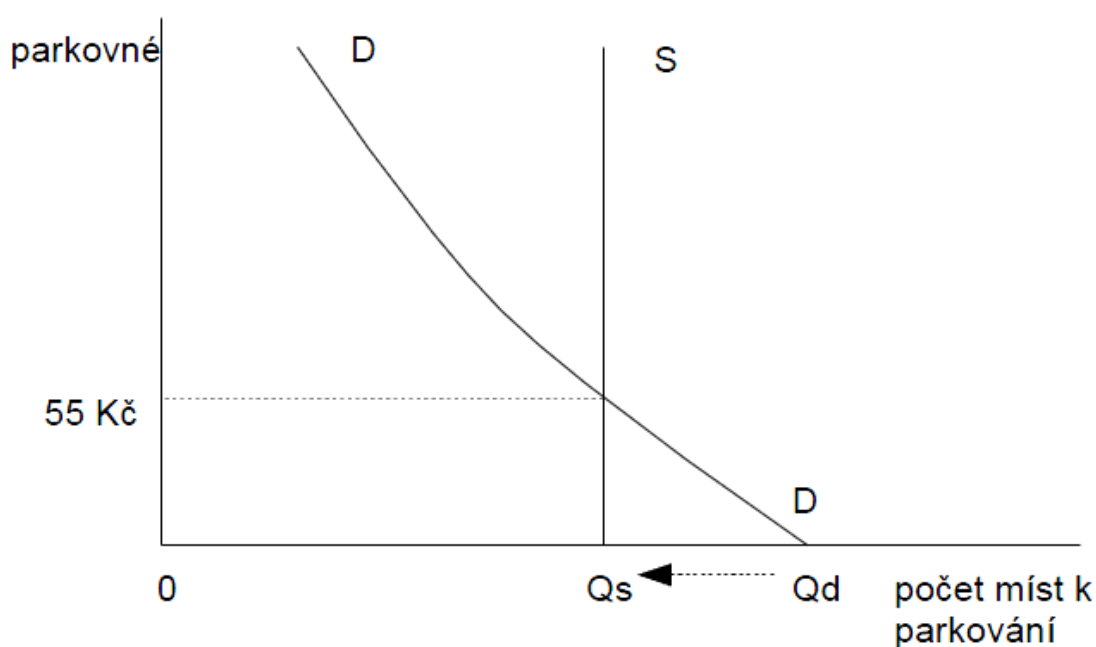
O parkování na náměstí je ale velký zájem, protože náměstí je v centru, kam jezdí mnoho lidí do práce a také mnoho turistů. Náměstí je den co den plné parkujících aut a autobusů a mnoho řidičů se už na něj nedostane a musí hledat parkování jinde – často až na kraji města.

Pan Růžička, který pracuje nedaleko náměstí, přijel do práce autem časně ráno a bez problémů zaparkovat. Kdybyste se ho zeptali, kolik by byl ochoten zaplatit, kdyby se vybíralo parkovné, odpověděl by, že maximálně 30 Kč. Jinak by raději hledal parkování jinde (město dobře zná a snadno by nějaké jiné místo k parkování našel) nebo by raději jezdil do úřadu tramvají. Pan Novák, který ten den přijel do města vyřídit neodkladné věci, už volné místo k zaparkování nenašel. Byl by ochoten zaplatit za něj až 60 Kč, protože město nezná a hledání jiného místa k zaparkování ho bude stát hodně času a nervů. Ale má smůlu – náměstí je plné.

Pan Růžička se ale z bezplatného parkování ve městě neraduje dlouho. Do města přijel pan Szabó, maďarský turista, a ubytoval se na týden v hotelu blízko náměstí. Protože přijel brzy, zaparkoval a jeho auto bude stát na náměstí týden ve dne v noci. Pan Szabó by býval klidně mohl nechat auto na parkovišti na kraji města. Kdyby měl za parkování na centrálním náměstí platit, byl by ochoten dát nanejvýš 50 Kč denně. Pan Růžička jede v noci s nemocným dítětem na pohotovost, která je blízko náměstí. Ke své lítosti však nemůže zaparkovat (poslední parkovací místo zabral pan Szabó). Pan Růžička by v této situaci zaplatil až 100 Kč, jen kdyby mohl na náměstí zaparkovat. Takto mu však nezbyvá nic jiného, než zoufale jezdit po nočním městě a hledat jiné parkování.

Obrázek 1 ukazuje bezplatné parkování na náměstí. Nabízené množství je v tomto případě konstantní (nabídková funkce vertikální), protože počet míst k parkování na náměstí je dán velikostí náměstí a nezmenšuje se ani se nezvětšuje se změnou parkovného. Křivka poptávky D ukazuje závislost poptávaného počtu parkovacích míst na výši parkovného. Je-li parkování volným statkem, je poptávané množství Q_d , to je počet řidičů, kteří tam chtějí parkovat zdarma. Úsečka Q_s, Q_d , měří *nedostatek*. Ukazuje počet řidičů, kteří parkovací místa nenajdou a musí je hledat jinde.

K čemu dojde po zavedení parkovného a jak velké by parkovné mělo být? Tam, kde poptávková křivka protíná vertikálu S , je tržní rovnováha: při parkovném 55 Kč je počet řidičů, kteří skutečně zaparkují, stejný jako počet řidičů, kteří parkovat chtějí. Zavedení parkovného totiž snížilo poptávané množství Q_d na úroveň nabízeného množství Q_s . Je pravda, že na celkový počet parkujících řidičů nemá zavedení poplatku vliv – nadále tam bude parkovat Q_s řidičů. Ale změní se rozdělení řidičů. Při tomto parkovném pan Růžička ráno nebude mít o parkování zájem a místo něj zaparkuje Novák, Turista Szabó zaparkuje raději auto na kraji města a místo k parkování v noci najde Růžička, které je naléhavě potřebuje.

Obrázek 1: Parkování na náměstí – Počet míst k parkování je Q_s . Je-li parkování bezplatné, Q_d , Q_s řidičů, kteří budou chtít zaparkovat, nenajdou místo. Zavedení parkovného 55 Kč přiměje některé řidiče, aby hledali parkování jinde a uvolnili místa těm, kteří je potřebují naléhavěji.

Ale není to jen problém *nedostatku*, který je spojen s volnými zdroji. Volné zdroje lidé využívají v mnohem větší míře než zdroje, za které se musí platit. Vzniká **problém nadměrného využívání volných zdrojů, které může vést k jejich vyčerpávání, ke snížení jejich výnosnosti a někdy až k jejich devastaci a nevratnému zničení**. Dochází k tomu, co ekonomové nazývají **tragédií společného vlastnictví**. Jednu z nich popisují Gary D. Libecap a Ronald N. Johnson („Legislating Commons: The Navajo Tribal Council and the Navajo Range“, *Economic Inquiry* 18, January 1980).

Pastviny Navajů

Přestože vláda USA vydá na podporu indiánských rezervací každoročně 2 000 dolarů na jednoho Indiána (r. 1995), je důchod indiánských rodin velmi nízký a míra nezaměstnanosti v rezervacích je čtyřikrát vyšší než národní průměr. Podle *The Economist* („Indians: In the Red.“, 25. 2. 1989) žije třetina Indiánů v nouzi a trpí „nemocemi chudoby“: alkoholismem, kriminalitou a rozpadem rodin. Míra korupce v rezervacích je alarmující.

Jedna z největších indiánských rezervací v USA, rezervace Navajů, má rozsáhlé pastviny, které by mohly zajistit obživu mnohem většímu počtu lidí, než kolik jich v rezervaci žije. Přesto obyvatelé rezervace trpí nedostatkem potravin a jsou odkázáni na permanentní podporu federální vlády. Proč?

Pastviny jsou ve společném vlastnictví Indiánů. Jinými slovy – jsou pro ně volným zdrojem. To vedlo Indiány ke stálému zvyšování počtu stád koz a ovcí na pastvinách, což mělo za následek nadměrné spásání pastvin. Kvalita původně bohatých pastvin začala postupně a nezadržitelně klesat. Z pastvin mizela tráva a půda byla vystavena větrné a vodní erozi. Následkem toho klesaly přírůstky zvířat, klesala produkce masa a vlny, klesaly důchody pastevců. Proto je dnes rezervace odkázána na pomoc státu.

Nalezneme mnoho dalších případů tragédie společného vlastnictví, které jsou výmluvným varováním před *volností* zdrojů.

Lov divokých slonů

Lov divokých slonů v některých afrických zemích byl velice výhodnou investicí – cena slonoviny daleko převyšovala náklady na lov slonů. To vedlo k tak velkému střílení slonů, že hrozilo jejich vyhubení. Když si to vlády zemí, na jejichž území afričtí sloni žijí, uvědomily, začaly od lovců vymáhat poplatky. Tím lov slonů částečně omezily a uvedly jejich hubení do většího souladu s jejich přirozeným rozmnožováním. Byla tak do jisté míry odvrácena hrozba vyhynutí divokých afrických slonů.

Zpoplatnění lovu slonů zde neuvádíme jako argument ve prospěch ochrany přírody proti „hrabivým podnikatelům“. Uvádíme jej jako argument čistě ekonomický (všimněte si, že

o slonech zde mluvíme jako o ekonomickém zdroji poskytujícím cenou slonovinu). Dokonce vidíme, že zpoplatnění jejich lovu je v zájmu samotných lovců. Kdyby lov zůstal bezplatný, brzy by slony vyhubili, a tím by sami sebe připravili o možnost pokračovat v tomto podnikání. Lovci si pravděpodobně uvědomovali, že si nekontrolovaným lovem slonů sami „podřezávají větev, na níž sedí“, ale nemohli s tím nic dělat. Kdyby některý z nich šel příkladem a omezil střílení slonů, jak by si mohl být jist, že totéž udělají ostatní? Neudělali by to, a proto raději střílel slony dál jako ostatní (zkuste na tento případ aplikovat „dilema věžňů“).

T. Brough a M. S. Kimenyi („*Property Rights and the Economic Development of the Sahel*“, in „*The Revolution in Development Economies*“, *Cato Institute 1998*) popisují ekonomický vývoj Sahelu – subsaharské Afriky, která patří k nejhudším oblastem světa a jejíž obyvatelé žijí v neustálém ohrožení suchem a hladomorem.

Tragédie Sahelu

V letech 1968 – 1973 postihlo země na jižní hranici Sahary (Senegal, Mauretánii, Mali, Burkinu Faso, Niger, Čad a Súdán) katastrofální sucho. Následné hladomory si vyžádaly tisíce lidských životů a velké úbytky stád dobytka. Situace se opakovala v roce 1984. Mnozí pozorovatelé vysvětlovali tato sucha přírodními vlivy. Subsaharská oblast díky klimatickým změnám postupně vysychá a poušť postupuje dále na jih.

Jenže historikové nám říkají, že tato oblast trpěla suchy již dříve. Sucho v roce 1913 bylo ještě horší a podobná katastrofální sucha postihla Sahel i v letech 1639 – 43 a 1738 – 56. Přesto tehdy nedocházelo k takovému „postupu pouště“ jako v moderních dobách. Příčinu tedy nelze hledat jen v klimatických změnách.

Před francouzskou kolonizací obývali oblast Sahelu Tuaregové – kočovní pastevci. Pohybovali se se svými stády po stálých cestách od studně ke studni. Studny Tuaregů byly ve vlastnictví jednotlivých rodinných klanů a ty pečlivě hlídaly čerpání vody z nich, a tím i pobyt stád na blízkých pastvinách. Tak byla regulována i velikost stád a intenzita spásání pastvin. Navzdory tvrdým klimatickým podmínkám si Sahel udržoval svou křehkou rovnováhu mezi člověkem a přírodou.

Pak přišla francouzská kolonizace a s ní i zánik této rovnováhy. Francouzi s bojovnými Tuaregy válčili, snažili se je „usadit“ a definitivně je připravili o kontrolu nad studnami Sahelu. Tehdy začalo nadměrné spásání pastvin a s ním i postupování pouště. Ve dvacátých letech již celou oblast postihla stagnace, která přiměla Francouze k zahájení rozvojových programů. Ty zahrnovaly kopání nových studní, veterinární programy – nikoli však změnu vlastnictví přírodních zdrojů. Stáda pastevců byla v jejich soukromém vlastnictví, avšak studny a pastviny nikoli. Proto pokračoval růst počtu stád i nadměrné spásání pastvin.

Když v 60. letech Francouzi odešli, nové vlády zemí Sahelu znárodnily lesy. K problému nadměrného spásání pastvin přibýlo překotné mýcení lesů, neboť dřevo bylo pro tamní obyvatelstvo jediným zdrojem energie. Lesní, křovinaté i travnaté porosty Sahelu rychle mizely a země se obracela v poušť. Mezinárodní společenství se snažilo pomoci. Bylo vykopáno tisíce nových studní, ale jejich rostoucí počet byl následován jen ještě rychlejším růstem počtu stád a lidí. Pastviny a lesy nadále ustupují poušti.

15.2 Volné statky

Jsou statky, které jsou k dispozici zdarma. **Statky, za které spotřebitelé neplatí, nazýváme volnými statky.** Na rozdíl od volných zdrojů vyžadují volné statky *náklady*. Ale kdo hradí jejich náklady? Může to být **stát nebo obec, které hradí jejich náklady ze státního nebo obecního rozpočtu (přesně řečeno z peněz daňových poplatníků)**. Takovým volným statkem je například vzdělání na veřejných školách, kde studenti neplatí školné.

Ukažme si příklad volného statku.

Višňový sad

V jednom městě je višňový sad, který nikomu nepatří. Vlastně patří městu, ale městská rada má jiné starosti, než aby se starala o sad (o jehož existenci někteří radní nemají ani tušení).

Sad se nachází v blízkosti sídliště. Když višně dozrají, obyvatelé sídliště se na ně vrhnou a očešou je během několika dní do poslední višničky. Jsou rádi, že mají takový sad za humny. Ty višně jsou pro ně volným statkem. Celý sad je volným statkem.

Jenže višňový sad vyžaduje náklady. Někdo by měl stromy ošetřovat, prořezávat, stříkat proti škůdcům. Ale nikdo to nedělá. Po určité době začíná sad chátrat – stromy jsou ve špatném stavu a úroda višní e stále menší a menší. Obyvatelé blízkého sídliště se na to smutně dívají. A přesto nikoho z nich nenapadne, aby se o sad začal starat a vynaložil potřebné náklady. Proč to nikoho nenapadne. Vždyť tito lidé mají ze sadu prospěch – to oni přece češou, jedí a zavařují višně.

Tragédie tohoto višňového sadu je v tom, že žádný z těchto lidí není jeho vlastníkem. Žádní z nich nemůže zabránit jiným, aby volně trhali višně. Proto se také žádný z nich nebude o sad starat. Byl by blázen – sám by nesl náklady na ošetřování stromů, a když by višně dozrály, ostatní by je očesali a na něho by zbyl nepatrný zlomek úrody.

Naštěstí do sadu jednoho dne zabloudí jeden městský radní a zpraví městskou radu o jeho stavu. Městská rada přijme nejmoudřejší rozhodnutí v dané situaci – višňový sad prodá. Jeho nový majitel jej oplotí, vynaloží potřebné náklady na jeho záchranu, a když višně dozrají, dobře si ohlídá, aby mu je jiní neočesali.

Obyvatelé blízkého sídliště jsou smutní, že sad přestal být volným statkem. Teď si musí višně kupovat na trhu. Zato ale višňový sad opět vzkvétá a úroda višní se zvětšuje.

Jinými volnými statky jsou ty, **jejichž náklady jsou hrazeny z pojištění**. Lidé platí jejich náklady tím, že platí pojišťovně pojistné, a pak mají nárok na tyto statky „zdarma“. **Příkladem takového volného statku je zdravotní péče hrazená zdravotním pojištěním.** Platíte si zdravotní pojištění a máte lékařské služby „zdarma“. V jakém smyslu „zdarma“? Pojistné, které platíte, je pro vás v okamžiku, kdy jdete k lékaři, *utopeným nákladem*. Nemá žádný vliv na vaše rozhodnutí, zda jít či nejít k lékaři, protože jej už nemůžete ušetřit. Ukažme si takovýto volný statek na příkladu.

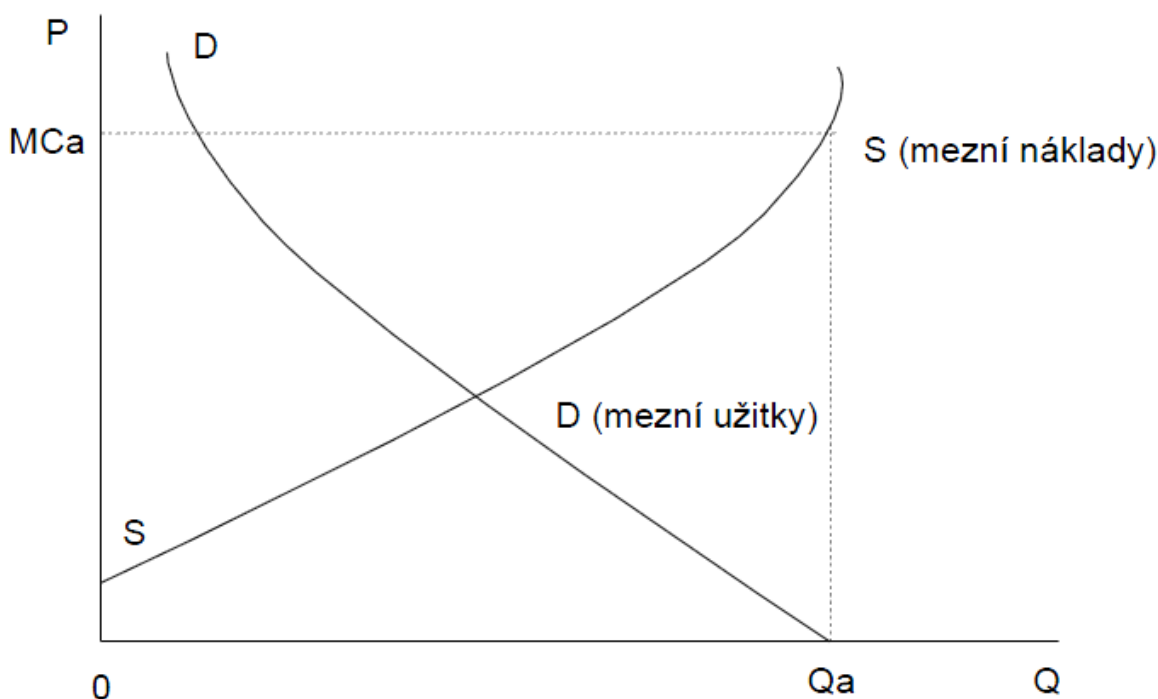
Lékařská pohotovostní služba

Lékařská pohotovostní služba byla u nás (od roku 1998, kdy byly zavedeny jisté poplatky za ni) plně hrazena ze zdravotního pojištění, aby její uživatelé, když ji potřebovali, nemuseli nic platit. Důvod byl humanitní. Politikům se nezdálo lidské, aby nemocní lidé, kteří naléhavě potřebují lékařskou pomoc, museli něco platit. Co když na to nebudou mít? Mají být ponecháni bez ošetření?

Jenže když je něco volným statkem, bývá po tom velká poptávka. Stávalo se, že si pohotovostní službu vyžadovali i lidé, kteří ji zas tak naléhavě nepotřebovali. A stávalo se, že když pohotovostní službu volali lidé opravdu nemocní a zranění, kteří se bez ní neobešli, museli na ni čekat dlouho a vystavovali se nebezpečí.

Zdravotní pojišťovny jsou schopny financovat určitý počet vozů a lékařů pohotovostní služby, ale nejsou schopny jich financovat tolik, aby byla plně uspokojena poptávka po službě, která je zadarmo. **Tak vzniká nedostatek, který způsobuje, že se takový volný statek někdy nedostane na lidi, kteří jej naléhavě potřebují a byli by i ochotni za něj zaplatit.**

Proč by musel vzniknout nedostatek, ptáte se možná? Cožpak zdravotní pojišťovny nemohou zaplatit lékařskou pohotovostní službu v takovém rozsahu, aby byli uspokojeni *všichni*? To jistě může. Ale pak bude vznikat **neefektivnost** ve využívání ekonomických zdrojů. Podívejte se na obrázek 2. Pokud má být uspokojena poptávka po pohotovostní službě při její (pro pacienta) nulové ceně, budou ji muset zdravotní pojišťovny financovat v rozsahu Q_A . Pak jsou ale mezní náklady MC_A vyšší než mezní užitek z ní (ten se blíží nule).

Obrázek 2: Je-li lékařská pohotovostní služba volným statkem, bude požadována v objemu Q_A . Pokud zdravotní pojišťovny budou financovat toto množství, budou mezní náklady MC_A , zatímco mezní užitek se bude blížit nule.

Podobným příkladem volných statků je voda nebo dálkové topení v bytech, kde nejsou měřiče spotřeby. Lidé za ně sice platí, ale jejich spotřeba není závislá na platbě – **platba je pro spotřebitele utopeným nákladem.**

Byty bez měřičů spotřeby vody

Dříve neexistovaly v nájemních domech měřiče spotřeby vody v jednotlivých bytech. Ani dnes v mnoha případech měřiče v jednotlivých bytech nejsou. Měřič je pouze v domě. Majitel domu platí spotřebu vody za celý dům a částku pak rozpočítává mezi nájemníky (obvykle podle počtu osob v bytě).

Je pro nájemníky voda volným statkem? Vždyť za ni platí. Jenže platba nájemníka za vodu není nijak vázána na jeho vlastní spotřebu vody. Cena vody je pro něj utopeným nákladem. Není pro něho žádným vodítkem k úspornému chování – nemá žádný vliv na jeho rozhodování, zda se má sprchovat pět minut nebo čtvrt hodiny, zda má mýt nádobí pod tekoucí vodou či nikoli. Ani vyšší cena vody jej nemotivuje k úspornější spotřebě vody. Řekne si: „Proč by měl omezit spotřebu vody, když tím nemohu nic ušetřit?“ Protože nájemníci platí za „kolektivní spotřebu“ vody a nikoli za svou vlastní, individuální spotřebu, neexistuje žádný vztah mezi spotřebou vody a její cenou. Nájemníci mají tendenci vodou plýtvat. V důsledku toho je nakonec jejich mezní užitek ze spotřebované vody nižší než cena, kterou za ni platí. Každý z nich by rád svou spotřebu vody snížil, jen kdyby měl jistotu, že to udělají i ostatní. Jelikož tuto jistotu nemá, plýtvá vodou dál.

Teprve po instalaci měřičů spotřeby vody v bytech přestává být cena vody pro nájemníky „utopeným nákladem“ a voda přestává být „volným statkem“.

Obdobným případem jsou dodávky dálkového tepla do domů, v nichž nejsou měřiče spotřeby tepla v jednotlivých bytech.

Lidé jsou proti účtům za teplo bezmocní

„Dvě třetiny domácností s ústředním topením jsou zbytečně přetápěny. Za teplo tak každoročně zaplatí až od 20 procent více, než je nutné. Nájemníci však zatím nemají mnoho možností, jak se bránit. Majitel domu rozepíše celkovou spotřebu na jednotlivé nájemníky, kteří ji pak zaplatí. Majitelé domů pak nejsou žádným způsobem nuceni k tomu, aby zlepšovali technický stav rozvodů, kotelen a domů. Podle odborníků by k podstatnému snížení odběru tepla přispělo zavedení individuálních měřičů spotřeby tepla přímo v bytech.“

15.3 Veřejné statky

Veřejné statky jsou také bezplatně užívány, ale ze zcela jiných důvodů. Na rozdíl od takových statků, jako je parkování na náměstí nebo obecní pastvina, **veřejné statky nemohou být zpoplatněny a musí být poskytovány bezplatně**. Ukážeme si nejprve na příkladech, proč je tomu tak.

Pouliční osvětlení

Pouliční osvětlení je velmi užitečným statkem. Kdyby ve vašem městě nebylo, jistě byste je postrádali. Náklady na pouliční osvětlení jsou přitom všude hrazeny z městské pokladny. Napadlo vás někdy, proč se nenajde firma, která by vybuodovala a provozovala pouliční osvětlení jako „soukromý byznys“? Tak si představte, že byste byli vlastníkem firmy, která by to udělala. Očekávali byste, že lidé vám budou ochotni za tento užitečný statek platit a že tím pokryjete své náklady. Ke svému zklamání však zjistíte, že nejste schopni za pouliční osvětlení vybrat poplatky – nikdo vám nic nedá, ačkoli má z něho prospěch. Když někoho na ulici zastavíte a chcete, aby vám zaplatil, řekne vám, že to není jeho věc, že on pouliční osvětlení nepotřebuje tak nutně, aby za něj platil. Nemáte žádnou možnost přinutit jej k placení. Nemůžete totiž tomu, kdo nezaplatí, zabránit v užívání pouličního osvětlení – nemůžete ho donutit, aby chodil jinudy. Většina lidí se bude chovat jako „černí pasažéři“ – budou se „vést“ zadarmo tím spíše, že je nelze „chytit“

Vypnete tedy osvětlení a dáte do novin zprávu, že dokud vám každý obyvatel města nezaplatí na čtvrtletí dopředu, neobnovíte provoz. Pan Růžička by rád zaplatil, jen kdyby věděl, že to udělají i ostatní a že osvětlení bude obnoveno. Protože to neví, nezaplatí ani on. Takto uvažují všichni, a proto nedostanete od nikoho nic. Nezbude vám tedy nic jiného než osvětlení vypnout. Všichni budou naštvaní, ale nikdo neví co dělat. Trh selhal.

Nakonec se do toho vloží město – zavede daň na pouliční osvětlení, ze které vám bude platit. Všichni obyvatelé města si oddechnou a vy budete schopni pokrýt náklady a provozovat osvětlení města. Pouliční osvětlení se stalo veřejným statkem.

Armáda

Klasickým příkladem veřejného statku je armáda. Většina z nás ji chce, protože nás chrání před potenciálním nepřítelem. Ale nikdo nebude ochoten dobrovolně platit její služby. Každý řekne „já žádnou armádu nepotřebuji“. Kdyby existovala soukromá armáda, nebyla by schopna vybírat poplatky a z nich se financovat. Nemůže totiž toho, kdo by jí nezaplatil, vyloučit z „užívání svých služeb“. Lidé se budou chovat jako „černí pasažéři“ – jakmile armáda v zemi existuje, všichni z ní mají prospěch, bez ohledu na to, zda platí nebo ne. Proto dobrovolně platit nebudou.

Trh zde selhává. Nezbývá než financovat armádu ze státního rozpočtu. Armáda je veřejným statkem.

Jistě bychom našli více podobných veřejných statků, jako je pouliční osvětlení nebo armáda. Ale jak máme poznat, co je veřejným statkem a co ne? Ne všechno, co stát nebo obec financují ze svých rozpočtů, ne všechno, co si lidé platí prostřednictvím daní, je veřejným statkem ve skutečném slova smyslu. Například škola veřejným statkem není, i když je mnoho státních škol. V případě škol trh neselhává tak jako v případě pouličního osvětlení nebo armády – soukromé školy existují a prosperují.

Co je společným znakem veřejných statků? Podle jakého kritéria je máme rozeznat a odlišit od soukromých statků? Podívejte se znovu na příklady pouličního osvětlení a armády. Proč nemohou být soukromými statky? Protože by soukromá firma nebyla schopna vybírat od uživatelů poplatky – **není schopna, ty kdo nezaplatí, vyloučit ze spotřeby** takového statku. Lidé by se chovali jako „**černí pasažéři**“, které nelze „chytit“ a „vyloučit“.

Tato klíčová vlastnost veřejných statků se nazývá **nevylučitelnost ze spotřeby** – **nemožnost vyloučit kohokoli z užívání statku. Je to právě tato vlastnost, která nám poskytuje kritérium pro odlišení veřejných statků od statků soukromých. Takový statek, který je „nevylučitelný“ ze spotřeby, musí**

být financován prostřednictvím daní. Nevylučitelnost ze spotřeby způsobuje, že trh selhává a musí být nahrazen státem (obcí). Kdyby takové statky nefinancoval stát (obec) prostřednictvím daní, neexistovaly by – nikdo by je neposkytoval. Chceme-li tedy rozhodnout, co je a co není veřejným statkem, položme si vždy otázku, zda je statek „vylučitelný ze spotřeby“ nebo ne, tj. zda je možné tomu, kdo neplatí, zabránit v jeho užívání či nikoli. (Zajímavé jsou otázky, zda je například televizní vysílání nebo silnice veřejným statkem. Jejich zodpovězení naleznete v části „otázky a příklady“.)

Zajímavou vlastností většiny veřejných statků je **nezmenšitelnost (nerivalita) ve spotřebě**. Vezměme například pouliční osvětlení. Jde-li v noci po osvětlené ulici pan Růžička „neubírá“ nikterak panu Novákovi z jeho užívání veřejného osvětlení. Jinak řečeno, pak Růžička a pan Novák nejsou „rivalové“ při užívání pouličního osvětlení. Srovnajte to s parkováním na náměstí. Parkování pana Růžičky omezuje pana Nováka a jiné řidiče v jejich parkování, neboť jim zmenšuje parkovací plochu. To z nich dělá „rivaly“ ve spotřebě – konkurují si o parkovací plochu. Ale v případě pouličního osvětlení to neplatí.

Veřejný statek se od soukromého statku výrazně liší tím, že **o jeho množství nemohou rozhodnout spotřebitelé projevením svých preferencí (poptávek) na trhu, nýbrž musí jej určit stát (obec)**. Úředníci a politikové se přitom nemohou opřít o poptávku, protože **u veřejného statku žádná tržní poptávka neexistuje a nelze ji ani odhadnout**. I kdybychom se lidí ptali, kolik by byli ochotni zaplatit za to, že je v obci pouliční osvětlení, nebo za to, že máme armádu, nebyli by schopni dát smysluplnou odpověď. **Množství veřejného statku** (například rozsah pouličního osvětlení, velikost armády nebo hustotu okresních silnic) **proto nelze určit jinak nežli politickým rozhodnutím**.

Veřejné statky nemusí být nutně poskytovány státními podniky nebo státními úřady a institucemi. Z nevylučitelnosti ze spotřeby vyplývá pouze to, že **musí být financovány z veřejných rozpočtů – tedy z daní**. Stát však může tyto statky objednávat od soukromých firem. Například veřejné osvětlení je veřejným statkem a stát nebo obec jej musí zaplatit ze svého rozpočtu, ale jeho vybudování objedná u soukromé firmy. Podobně státní silnice jsou sice financovány státem, ale stavěny (na objednávku státu) soukromými firmami.

Shrnutí

- *Volný zdroj* je takový zdroj, který je každému k dispozici bezplatně. Ale jsou-li vzácné, jejich bezplatné využívání může vést k neefektivnosti nebo dokonce k nevratnému zničení zdroje.
- Neefektivnost je možno potlačit zavedením poplatku. Pro obec nebo pro stát je však politiky problematické takové zpoplatnění zavést. Jinak je to v případě, když je zdroj v soukromém vlastnictví.
- *Volný statek* je statek, který je k dispozici zdarma. Náklady na jejich poskytování hradí stát nebo obec ze svých rozpočtů. Jinými volnými statky jsou ty, jejichž náklady jsou hrazeny z pojištění.
- Volné statky bývají statky nedostatkovými.
- *Veřejný statek* je statek, který *musí být* poskytován bezplatně, protože spotřebitele nelze vyloučit ze spotřeby. Existuje zde neodstranitelný problém „černého pasažéra“. *Nevylučitelnost ze spotřeby* je základní vlastností veřejných statků, podle které je odlišíme od soukromých statků. Protože je nemožné nebo extrémně nákladné tyto statky přímo zpoplatnit, musí jejich poskytování financovat stát (obec) z veřejných rozpočtů.
- U většiny veřejných statků je jejich spotřeba *neřešitelná (nerivalitní)* – příchod dalšího spotřebitele nijak neomezuje (nezmenšuje) spotřebu ostatních spotřebitelů.
- O množství veřejného statku nemohou rozhodnout spotřebitelé projevením svých preferencí (poptávek) na trhu. Tržní rozhodování je zde nahrazeno politickým rozhodováním.

Klíčové pojmy

Volný zdroj • tragédie společného vlastnictví • volný statek • veřejný statek • nevylučitelnost ze spotřeby • nezmenšitelnost (nerivalita) ve spotřebě.